

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1+343.98+343.9+340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/51>

ЩОДО ЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОВЕДЕННЯ ДЕЯКИХ СЛІДЧИХ РОЗШУКОВИХ ДІЙ

ETHICAL ASPECTS OF CERTAIN INVESTIGATIVE ACTIONS

Бабасва О.В., к.ю.н.,

доцентка кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Бубир А.Н., студентка III курсу факультет права та економічної безпеки

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Перетятко С.С., студентка III курсу факультет права та економічної безпеки

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджуються етичні аспекти реалізації окремих слідчих (розшукових) дій у межах досудового розслідування. Автори акцентують увагу на тому, що в умовах становлення правової держави зростає значення не лише формального дотримання норм кримінального процесуального законодавства, а й забезпечення морально-етичних стандартів у діяльності органів досудового розслідування. Об'єктом аналізу виступають такі процесуальні дії, як допит, обшук та огляд, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, призначення експертизи, які розглядаються не лише з позиції законодавчого регулювання, а й крізь призму моральної допустимості їх здійснення. У статті підкреслюється, що слідчий, дізнавач, прокурор, окрім формального виконання правових вимог, має дотримуватись принципів гуманності, неупередженості, поваги до честі й гідності особи, а також виявляти внутрішню етичну зрілість і відповідальність. Допит, як ключовий інструмент збору доказової інформації, потребує особливої уваги до етичних аспектів його проведення. Автори відзначають важливість встановлення психологічного контакту з допитуваною особою, дотримання принципів тактовності, об'єктивності та коректності, а також недопущення психологічного тиску. Окремо аналізуються гарантії реалізації права особи на відмову від дачі показань відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства. Пред'явлення особи для впізнання розглядається як процес, що вимагає дотримання стандартів недискримінаційного ставлення, запобігання приниженню людської гідності та вторинній віктимізації, особливо у справах, що стосуються вразливих категорій потерпілих. Етичними вимогами в межах цієї слідчої дії визнаються підбір осіб зі схожими зовнішніми ознаками, за можливості – участь психолога, а також мінімізація деструктивного впливу стресогенних факторів. Окремо висвітлюється процедура впізнання трупа, яка, враховуючи її потенційно травматичний вплив, вимагає підвищеної етичної обережності та чутливості. У частині, присвяченій огляду, особлива увага приділяється забезпеченню конституційних гарантій права на недоторканність приватного життя та житла. Проведення такої слідчої дії повинно ґрунтуватися на принципах правомірності, пропорційності та необхідності, а її реалізація має відбуватись з максимальною обережністю і повагою до приватного простору особи. У підсумку автори роблять висновок, що дотримання етичних стандартів під час реалізації слідчих (розшукових) дій є невід'ємною умовою ефективного та справедливого кримінального провадження. Етичний вимір слідчої діяльності розглядається як важливий чинник, що впливає на достовірність і допустимість зібраних доказів, рівень довіри до правоохоронних органів та утвердження принципу верховенства права в державі. Інтеграція етичного підходу у практику досудового розслідування сприяє забезпеченню прав і свобод людини, протидії можливим зловживанням та формуванню гуманістичних засад кримінального процесу.

Ключові слова: кримінальний процес, досудове розслідування, етика слідчої діяльності, допит, слідчі розшукові дії, пред'явлення для впізнання, обшук, гідність людини.

The article explores the ethical aspects of conducting certain investigative (detective) actions within the framework of pre-trial investigation. The author emphasizes that, in the context of the formation of a rule-of-law state, the importance of not only the formal observance of the norms of criminal procedural legislation but also the adherence to moral and ethical standards in the activities of pre-trial investigation bodies is increasing. The analysis focuses on such procedural actions as interrogation, search and inspection, identification, investigative experiment, and the appointment of forensic examinations. These actions are considered not only from the perspective of legislative regulation but also through the lens of their moral admissibility. The article underlines that the investigator, in addition to formal compliance with legal requirements, must adhere to the principles of humanity, impartiality, respect for personal honor and dignity, as well as demonstrate internal ethical maturity and responsibility. Interrogation, as a key tool for collecting evidentiary information, requires particular attention to the ethical aspects of its implementation. The author notes the importance of establishing psychological contact with the person being questioned, adhering to the principles of tact, objectivity, and correctness, and preventing psychological pressure. Separate attention is given to the guarantees of the right to remain silent in accordance with the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the case law of the European Court of Human Rights, and international standards in the field of criminal justice. The identification of a person is considered as a process that demands compliance with standards of non-discrimination, prevention of degradation of human dignity, and avoidance of re-victimization, especially in cases involving vulnerable victims. Ethical requirements for this investigative action include the selection of individuals with similar physical features, the possible involvement of a psychologist, and the minimization of the destructive impact of stress-inducing factors. Special attention is paid to the procedure of corpse identification, which, due to its potentially traumatic nature, requires increased ethical caution and sensitivity. In the section devoted to inspection, particular focus is placed on ensuring constitutional guarantees of the right to privacy and the inviolability of the home. The conduct of such an investigative action must be based on the principles of legality, proportionality, and necessity, and must be carried out with maximum care and respect for the individual's private space. In conclusion, the author asserts that compliance with ethical standards in the course of investigative (detective) actions is an integral condition for effective and fair criminal proceedings. The ethical dimension of investigative activity is viewed as a significant factor influencing the reliability and admissibility of collected evidence, the level of public trust in law enforcement

agencies, and the consolidation of the rule of law in the state. The integration of an ethical approach into the practice of pre-trial investigation contributes to the protection of human rights and freedoms, the prevention of potential abuses, and the formation of humanistic foundations in the criminal process.

Key words: criminal process, pre-trial investigation, ethics of investigative activity, interrogation, investigative actions, identification, search, human dignity.

Постановка проблеми. Справедливість та порядок у демократичному суспільстві значною мірою залежать від того, наскільки професійно та етично працюють правоохоронні органи, зокрема органи досудового розслідування. Слідчі, як уповноважені суб'єкти, які здійснюють досудове розслідування, не тільки виконують правозастосовчу діяльність, а й значною мірою впливають на дотримання прав людини, законності та балансу між інтересами слідства і законними правами учасників провадження. Особливу роль відіграє етична сторона провадження таких слідчих (розшукових) дій, як допит, огляд, слідчий експеримент, залучення експерта, проведення судової експертизи та пред'явлення особи для впізнання тощо. Під час проведення окреслених процесуальних дій виникає багато етичних питань: чи допустимо застосовувати психологічний вплив під час допиту? Як слідчий має забезпечити об'єктивність і неупередженість при проведенні огляду? Як знайти баланс між необхідністю отримання доказів і повагою до людської гідності під час слідчого експерименту? Чи дотримуються принципів пропорційності та об'єктивності при залученні експерта та проведенні судової експертизи? Як уникнути упередженості під час пред'явлення особи для впізнання? Порушення етичних стандартів у таких ситуаціях може проявлятися у формальному інформуванні особи про її права, зловживанні повноваженнями, ігноруванні презумпції невинуватості або створенні умов, що принижують людську гідність. Подібні порушення підривають довіру суспільства до слідчих органів і правосуддя загалом.

Метою даної наукової роботи є комплексне дослідження етичних аспектів здійснення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. Зокрема, мета полягає у: 1) виявленні типових етичних викликів, з якими стикаються слідчі під час реалізації процесуальних дій аналізі нормативно-правових механізмів, що регулюють поведінку слідчого у контексті етики; 2) оцінці практики реалізації етичних норм у процесі допитів, обшуків, негласних слідчих дій тощо; 3) формулюванні рекомендацій щодо удосконалення етичних стандартів у діяльності органів досудового розслідування.

Стан опрацювання проблематики. Питання етико-правових засад діяльності слідчого у кримінальному провадженні привертають увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, у працях Аббасової Д.Л., Гурієвої Л.М., Денісової Г.В., Долежана В.А., Копетюк М.І., Янкового М.О., Бабаєвої О. В., Верхогляд-Герасименко О.В., Повзика Є.В. та інших досліджуються загальні етичні принципи у слідчій діяльності, механізми забезпечення професійної доброчесності, проблеми гарантування прав людини при здійсненні кримінального переслідування. Проте слід підкреслити, що питання дотримання морально-етичних вимог під час досудового розслідування є нагальними, актуальними та потребують постійного ґрунтовного дослідження.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку правової держави дедалі більшої актуальності набуває питання дотримання етичних норм у діяльності органів досудового розслідування. Проведення слідчих (розшукових) дій є основним інструментом у процесі збирання доказів, а тому їх правомірність, ефективність і, що не менш важливо, моральна виправданість, перебувають у центрі наукової та практичної уваги. Етичні аспекти в роботі слідчого набувають особливої актуальності у випадках, коли закон не містить чітких приписів щодо конкретної ситуації. Систематизація кримінального процесуального законодавства, удосконалення методів

криміналістики та розвиток слідчої й судової практики потребують переосмислення усталених підходів до професійної етики в слідчій діяльності. Особливої уваги заслуговує морально-етична оцінка таких слідчих дій, як допит, огляд, пред'явлення особи для впізнання, медичне обстеження тощо. Саме під час цих процесів найчастіше виникають суперечності між прагненням розкрити злочин і необхідністю дотримання прав і свобод людини.

Органи досудового розслідування у своїй діяльності зобов'язані діяти в межах закону, неухильно дотримуватися принципів об'єктивності, неупередженості, гуманності, а також поваги до честі, гідності й приватного життя особи. Згідно зі ст. 2 КПК України [1], завданням кримінального провадження є не лише встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, а й забезпечення дотримання прав людини і основоположних свобод. Цей принцип накладає на органи досудового розслідування додаткові моральні зобов'язання. Етика слідчої діяльності передбачає не лише дотримання формальних норм, а й внутрішню готовність діяти відповідально, гуманно й морально обґрунтовано.

У контексті аналізу процесуального порядку здійснення окремих слідчих (розшукових) дій варто зазначити, що однією з найпоширеніших серед них є допит. Це слідча (розшукова) дія, спрямована на отримання відомостей про факти та обставини, що мають доказове значення для кримінального провадження, через безпосередню бесіду між слідчим чи прокурором та свідком, потерпілим або підозрюваним.

Підставою для проведення допиту є наявність у слідчого даних, які свідчать про обізнаність конкретної особи з обставинами, що мають значення для кримінального провадження, та можливість отримати такі відомості шляхом допиту. Відповідно до частини першої статті 95 КПК України [1], під час досудового розслідування допитують підозрюваного, свідка або потерпілого. Якщо виникає потреба у допиті інших учасників процесу, таких як цивільний позивач, понятий, перекладач, експерт, педагог, психолог, працівник органу пробації тощо, допит здійснюється за правилами допиту свідка.

Аналіз кримінального процесуального законодавства свідчить, що всі особи, яких можна допитати в межах кримінального провадження, мають різний процесуальний статус. Це зумовлює особливості організації допиту та застосування відповідних тактичних прийомів. Водночас базові морально-етичні вимоги до його проведення є універсальними. Вони залишаються незмінними незалежно від статусу особи: підозрюваний, потерпілий чи свідок. Як зазначають, зокрема Л. М. Гуртієва, О. В. Капліна, слідчий повинен дотримуватися коректності, тактовності, неупередженості, проявляти увагу, спокій, справедливість, об'єктивність та стриманість. Дотримання цих вимог забезпечує встановлення етико-психологічного контакту, створення конструктивної атмосфери допиту та отримання достовірної інформації [2, с. 253].

Етичні стандарти, інтегровані до норм кримінального процесуального законодавства, сприяють дотриманню прав і законних інтересів учасників процесу, повазі до їхньої гідності й створенню умов для максимально ефективної реалізації їхніх прав. Як зазначає М.О. Янковий, до таких стандартів належать вимоги щодо визначення місця, часу та тривалості допиту, правил виклику на допит, урахування стану здоров'я особи, яку допитують, тощо [3, с. 174].

Зазвичай допит проводять у службовому кабінеті слідчого, але місце його проведення визначається з ура-

хуванням нормативних приписів, необхідності створення комфортних умов для допитуваного або досягнення максимальної ефективності. Наприклад, якщо особа перебуває на лікуванні, допит доцільно проводити в медичному закладі. Слідчий може обрати місцем допиту місце проживання чи роботи особи, установу тримання під вартою, місце тимчасового перебування, а за необхідності – навіть місце вчинення кримінального правопорушення. Закон не визначає обов'язкової форми згоди особи на допит поза місцем досудового розслідування, тому на практиці її можна отримати в усній формі, що запобігає зайвій формалізації процедури. Якщо допит проводять у медичній установі, слід отримати згоду допитуваного та дозвіл лікаря, який володіє інформацією щодо його стану здоров'я й можливих наслідків психологічного навантаження. Відповідно до частини першої статті 224 КПК України, допит свідків має проводитись окремо, без присутності інших свідків. Такий підхід є доцільним і для потерпілих та підозрюваних, адже формат «віч-на-віч» допомагає створити ділову атмосферу і зменшує можливість впливу з боку сторонніх осіб. Тривалість допиту визначається у межах, достатніх для отримання необхідної інформації. Психологічне навантаження на допитуваних враховано у частині другій статті 224 КПК України, де зазначено, що максимальна тривалість допиту не повинна перевищувати восьми годин на добу, із перервою кожні дві години. Для малолітніх та неповнолітніх осіб цей час обмежено однією годиною безперервного допиту і двома годинами на добу загалом (ч. 2 ст. 226 КПК України) [1].

Тривалість допиту, встановлена КПК України, визначає його максимальну межу. Проте інколи дотримання цієї межі є недоцільним. З урахуванням фізичного та емоційного стану особи, особливо якщо йдеться про повторну травматизацію потерпілої особи, то час допиту може бути обмежений. У таких випадках слідчий повинен врахувати індивідуальні обставини та потреби особи, яку допитує, і, відповідно адаптувати тривалість та формат проведення слідчої дії.

Перед допитом слідчий зобов'язаний ознайомити свідка з його правами, зазначеними у статті 66 КПК України, зокрема правом відмовитися від дачі показань щодо себе чи близьких родичів. Це право має за мету уникнення самозвинувачення або викриття близьких осіб. Положення статті 65 КПК України та частини першої статті 63 Конституції України [4] підтверджують це право, яке також закріплене у статті 18 КПК України [1] і відповідає міжнародним стандартам, зокрема Міжнародному пакту про громадянські та політичні права (ст. 14, ч. 3, п. q). Практика Європейського суду з прав людини, зокрема у справах «Балицький проти України» [5], «Нечипорук і Йонкало проти України» [6], «Шабельник проти України» [7], також підтримує це положення. Перелік близьких родичів, щодо яких застосовується це право, визначено у пункті 1 частини першої статті 3 КПК України і включає чоловіка, дружину, батьків, дітей та інші особи, визначені законодавством.

Особливу увагу слід звернути на встановлення контакту з допитуваним перед самим допитом. Це дає можливість оцінити його психологічний стан, налагодити конструктивний діалог та вибрати оптимальну тактику для отримання максимально точних відомостей. Під час роз'яснення свідку, підозрюваному чи потерпілому їхніх прав і наслідків за неправдиві свідчення або відмову від дачі показань (статті 383, 384 КК України), важливо підкреслити, що це роз'яснення не є психологічним тиском, а має на меті інформування про можливі юридичні наслідки.

Допит підозрюваного можливий лише за умови його добровільної згоди. Якщо підозрюваний відмовляється відповідати на запитання чи давати показання, допит припиняється негайно після висловлення такої відмови

(ч. 4 ст. 224 КПК України). Ця норма захищає від можливого свавілля органів досудового розслідування та попереджає незаконний тиск. Законодавство також передбачає заборону допиту окремих категорій осіб як свідків (ч. 2 ст. 65 КПК України). Зокрема, не підлягають допиту: 1) захисники, представники потерпілого, цивільного позивача чи відповідача – щодо інформації, отриманої в межах представництва чи захисту; 2) адвокати – щодо відомостей, що становлять адвокатську таємницю; 3) нотаріуси – щодо інформації, яка містить нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники – щодо лікарської таємниці; 5) священнослужителі – щодо відомостей, отриманих під час сповіді; 6) журналісти – щодо конфіденційної інформації за умови нерозголошення джерела; 7) судді та присяжні – щодо нарад у дорадчій кімнаті, за винятком справ про постановлення завідомо неправосудного рішення; 8) особи, які брали участь в укладенні угоди про примирення – щодо відомостей, отриманих у зв'язку з такою участю.

Таким чином, порядок допиту регулюється суворими процесуальними та етичними нормами, що спрямовані на забезпечення прав учасників кримінального провадження, об'єктивності і достовірності отриманої інформації.

Пред'явлення для впізнання, згідно зі статтями 228–231 КПК України, є однією з суттєвих слідчих дій, що дозволяє встановити тотожність об'єкта (особи, речі чи трупа). Залежно від об'єкта, впізнанню підлягають: особа, що передбачено статтею 228 КПК України; річ, що регламентується статтею 229 КПК України; труп, згідно зі статтею 230 КПК України. Під час пред'явлення для впізнання важливо враховувати етичні аспекти, зокрема психологічний стан особи, яка здійснює впізнання. Слідчий має забезпечити такі умови, при яких учасник процесу не буде підданий зайвому стресу або моральному тиску. Наприклад, у випадках сексуального насильства, слід уникати зайвої деталізації події, що може призвести до повторної віктимізації потерпілого. Врахування фізичних та емоційних можливостей учасника впізнання, зокрема його зору та слуху, є важливим для коректної ідентифікації об'єкта.

Етичні принципи вимагають, щоб під час впізнання особи не було допущено дискримінації або приниження гідності учасників процесу. Пред'явлення особи для впізнання має здійснюватися серед щонайменше трьох інших осіб однієї статі, а також зі схожими зовнішніми ознаками – віком, зростом, вагою, загальною зовнішністю, – щоб уникнути упередженості та помилкових ідентифікацій. Категорично недопустимим є підбір для участі у впізнанні осіб із вираженими расовими або національними відмінностями, що суперечить як правовим нормам, так і моральним засадам. Етичні стандарти забороняють принижувати гідність учасників процедури впізнання. Гуртієва Л.М. зазначає, що неприпустимою є ситуація, коли потерпіла особа змушена впізнавати підозрюваного у такому стані, що принижує людську гідність, наприклад, коли особа перебуває у нижній білизні [8, с. 173].

Денісова Г. зазначає, що особливу увагу необхідно приділяти психологічній підготовці осіб, які впізнають труп, що передбачено статтею 230 КПК України [9, с. 100]. З огляду на моральні аспекти та специфіку об'єкта впізнання, труп пред'являється окремо, на відміну від порядку, що застосовується до живих осіб. До початку впізнання доцільно залучити психолога, а також провести допит особи щодо характерних ознак померлого, щоб активізувати її пам'ять і морально підготувати до психологічно складної процедури. Відповідно до частини восьмої статті 228 КПК України, слідчий має право залучати фахівців для фіксації процесу впізнання, а також для надання психологічної підтримки особам, що беруть участь у цій слідчій дії. Такий підхід є надзвичайно важливим, адже під час проведення впізнання необхідно зберігати тактовність, співчуття та професіоналізм, особливо

якщо йдеться про впізнання тіл загиблих унаслідок катастроф або масових трагедій.

Огляд, як слідча розшукова дія, регламентований статтею 237 КПК України, є процедурою візуального спостереження за матеріальними об'єктами, що може включати такі дії, як огляд житла чи іншого володіння особи. Етичні аспекти цієї слідчої дії зокрема стосуються дотримання прав на недоторканність житла, що закріплено в статті 30 Конституції України. Огляд не має порушувати приватність особи або ставити її у ситуацію психологічного дискомфорту. Важливо, щоб під час огляду житла або інших приміщень проводилось лише те, що є необхідним для встановлення обставин кримінальної справи, без зайвих втручань у особисте життя [10, с. 224].

Слідчий експеримент, порядок якого унормовується статтею 240 КПК України, є слідчою (розшуковою) дією, що має на меті перевірку та уточнення обставин кримінального правопорушення. Етичні вимоги до цього процесу включають необхідність добровільної участі осіб, які беруть участь у експерименті, а також забезпечення безпеки їхніх прав та інтересів. Слідчий експеримент не повинен завдавати шкоди учасникам і має бути організований таким чином, щоб не спричинити психологічного чи фізичного стресу. Важливо, щоб участь у експерименті була погоджена всіма учасниками і проводилася з урахуванням об'єктивних реалій кримінального провадження. Також необхідно забезпечити контроль за процедурою, щоб виключити можливість маніпуляцій або порушень прав людей [11, с. 173].

Залучення експерта для проведення судової експертизи є процесуальною дією, що має важливе значення для встановлення фактів та обставин справи. Порядок проведення судової експертизи регулюється низкою норм КПК України, а також Законом України «Про судову експертизу». Етичні вимоги, які стосуються цієї слідчої дії, полягають у забезпеченні незалежності експерта, а також у недопущенні будь-яких впливів на результат дослідження. Експерт повинен діяти безупереджено, на основі об'єктивних даних і з урахуванням стандартів професійної етики. Важливо, щоб експерт не мав особистих інтересів у результатах дослідження та не піддавався тиску з боку жодної зі сторін кримінального процесу. Також слід враховувати можливі емоційні або моральні наслідки для потерпілих чи інших учасників, що можуть бути пов'язані з проведенням певних видів експертиз, особливо в ситуаціях, пов'язаних із насильством.

Особливу увагу слід приділяти дотриманню етичних вимог під час отримання зразків для проведення експертного дослідження. Порядок отримання таких зразків регулюється статтею 245 КПК України [1], згідно з якою зразки відбираються стороною кримінального провадження, яка ініціювала призначення експертизи, або за клопотанням такої сторони – слідчим суддею. Під зразками розуміються матеріальні об'єкти, що відібрані для проведення експертного дослідження. До таких об'єктів належать зразки почерку, відбитки пальців, зліпки зубів, сліди взуття, слина, кров, сперма, ґрунт, епітелій, волосся, шрифт принтера тощо, якщо вони використовуються як порівняльний матеріал для експертизи.

У випадку, якщо експертиза призначається судом, зразки відбираються безпосередньо судом або залученим фахівцем за його дорученням. Порядок вилучення зразків із речей і документів регламентується положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів, закріпленими у статтях 160–166 КПК України [1]. Особливої уваги потребує процедура відбору біологічних зразків у особи, яка проводиться згідно з нормами статті 241 КПК України. Так, у рішенні ЄСПЛ по справі «Юрій Волков проти України» суд визнав порушення, що медичне втручання здійснювалося слідчим. Йдеться не тільки про порушення положень КПК, а й про недотримання морально-етич-

них норм. Тіло особи стосується найбільш особистісного аспекту приватного життя і обов'язкове медичне втручання, навіть якщо воно є мінімальним, становить втручання у це право, яке захищається статтею 8 Конвенції.

Права та законні інтереси особи, яка відмовляється добровільно надати біологічні зразки, захищаються додатковим правовим механізмом. У цьому разі слідчий суддя або суд за клопотанням сторони кримінального провадження, відповідно до статей 160–166 КПК України, має повноваження дозволити або зобов'язати слідчого чи прокурора примусово відібрати такі зразки.

У зв'язку з необхідністю забезпечення прав і законних інтересів особи у кримінальному провадженні, слід також враховувати окремі положення, що випливають із практики Європейського суду з прав людини та мають морально-етичне значення для слідчого, хоча прямо не передбачені чинним КПК України. Наприклад, зберігання відбитків пальців, клітинних зразків і профілів ДНК розцінюється як втручання держави у право особи на повагу до приватного життя, що гарантовано пунктом першим статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ці три категорії персональних даних можуть бути використані для ідентифікації особи. Враховуючи це, згідно з Рекомендаціями Ради Європи № R (87) 15 [12] щодо обробки персональних даних у поліції, прийнятими у 1987 році, необхідно вживати заходів для видалення персональних даних, якщо у них більше немає потреби. Видалення таких даних має враховувати, чи є ще необхідність у їх збереженні, як завершено розслідування кримінального провадження, чи набрало законної сили судового рішення, зокрема виправдувальний вирок, чи відбула винна особа призначене судом покарання тощо.

Слід зазначити, що питання дотримання морально-етичних норм виникають не тільки при проведенні слідчих (розшукових) дій, а й під час здійснення інших процесуальних дій, зокрема примусового годування засуджених та осіб, які тримаються під вартою. Така процедура, що зазвичай здійснюється у відповідь на відмову від їжі з боку ув'язнених як форми протесту, викликає складні питання балансу між захистом права на життя, дотриманням людської гідності та повагою до автономії особи. Її застосування вимагає ретельного правового обґрунтування, врахування медичних висновків, а також оцінки ризиків порушення прав людини, зокрема в контексті рішень ЄСПЛ.

Не менш актуальним у сфері етичного виміру слідчих (розшукових) дій є аналіз правових та моральних аспектів прийняття слідчим суддею або судом рішення про примусове годування осіб, які тримаються під вартою. Така дія, що поєднує елементи як медичного втручання, так і процесуального рішення в межах кримінального провадження, викликає низку етичних дилем, зокрема щодо меж втручання держави у тілесну недоторканність та автономію особи.

На думку Бабаєвої О.В., Верхогляд-Герасименко О.В., Повзика Є.В., Україна належить до числа держав, де застосування примусового годування осіб, позбавлених волі, закріплено на нормативному рівні [13, с. 30]. Водночас етична та правова природа цього інституту є предметом активного обговорення як у наукових колах, так і серед правозахисників. До 2013 року рішення про застосування примусового годування могли ухвалювати керівники установ виконання покарань, що несло ризики свавільного втручання в права людини. Із внесенням змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) повноваження на ухвалення такого рішення було передано виключно суду. Таким чином, реалізація примусового годування стала предметом процесуального контролю, який набув рис слідчої (розшукової) дії з обов'язковим залученням суду чи слідчого судді. Відповідно до ч. 3 ст. 116 КВК України [14], рішення про

примусове годування засудженого може бути ухвалене лише судом на підставі медичного висновку про наявність стійкого порушення здоров'я і загрозу життю. Для осіб, які ще не набули статусу засуджених, аналогічне положення міститься в ч. 4 ст. 539 КПК України [1], де йдеться про розгляд клопотання слідчим суддею у строк, що не перевищує 24 годин. У цьому контексті особливої ваги набувають етичні аспекти відповідної слідчої дії. Ключовим є питання балансу між правом особи на самовизначення, зокрема – на відмову від медичного втручання, та обов'язком держави охороняти життя людини. У світлі міжнародних стандартів, зокрема практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), застосування примусового годування визнається допустимим лише за наявності трьох умов: медичної необхідності, дотримання процедурних гарантій та пропорційності втручання. З етичної точки зору, порушення бодай одного з цих критеріїв може перетворити слідчу дію на акт нелюдського або принизливого поводження. Як показує національна судова практика, інколи рішення слідчих суддів базуються лише на формальному посиланні на відповідність вимогам ЄСПЛ, без належної оцінки фактичної ситуації конкретної особи.

Такий підхід суперечить не лише етичним стандартам, а й принципу індивідуалізації правосуддя. Водночас позитивним прикладом є ті судові ухвали, де суд чи слідчий суддя приймає рішення на підставі об'єктивних медичних показників, таких як гіпотонія, тахікардія, дезорієнтація тощо, що свідчить про дотримання як правових, так і етичних засад втручання. Особливої уваги заслуговує питання відсутності правового регулювання примусового годування щодо підозрюваних і обвинувачених осіб, які тримаються під вартою. Така прогалина створює неоднозначну ситуацію: з одного боку, обмежує можливості держави своєчасно реагувати на загрозу життю особи, з іншого – породжує ризики вибірковості в застосуванні примусового втручання. Це також ставить під сумнів етичну послідовність правозастосування в межах різних процесуальних статусів осіб. У цьому зв'язку важливою є поява законодавчих ініціатив, зокрема законопроектів № 4323 та № 4324 [15], які спрямовані на врегулювання порядку примусового годування не лише засуджених, а й осіб, які тримаються під вартою в процесі досудового розслідування. Запропоновані зміни передбачають конкретизацію процедурних дій слідчого судді, строків розгляду, складу учасників провадження та критеріїв, що мають бути враховані при ухваленні рішення. Отже, розгляд питання про примусове годування в межах слідчих (розшукових) дій вимагає комплексного підходу, що поєднує дотримання процесуальних норм, медичних висно-

вків та етичних стандартів. Рішення слідчого судді в такій ситуації має ґрунтуватися не лише на формальних підставах, а й на глибокому аналізі ситуації, урахуванні людської гідності та принципу мінімального втручання.

Висновки. Етичні аспекти проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій мають важливе значення для забезпечення прав і свобод осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для дотримання засад верховенства права, законності, об'єктивності, неупередженості та поваги до людської гідності. Під час допиту слідчий повинен дотримуватись норм професійної етики, не допускати психологічного чи фізичного тиску на допитуваного, не використовувати маніпулятивні або незаконні методи отримання інформації. Огляд місця події, речей чи документів має здійснюватися з дотриманням прав осіб, яким належать об'єкти огляду, та з обов'язковим документуванням усіх дій у спосіб, що виключає можливість фальсифікації доказів або порушення принципу змагальності сторін. Проведення слідчого експерименту передбачає дотримання балансу між необхідністю відтворення подій кримінального правопорушення та неприпустимістю створення ситуацій, що можуть принижувати честь і гідність учасників або наражати їх на небезпеку. Залучення експерта та проведення судової експертизи має базуватися на засадах об'єктивності, незалежності та наукової обґрунтованості висновків, з урахуванням виключення можливого конфлікту інтересів чи впливу сторонніх осіб на результати експертизи. Пред'явлення особи або предмета для візнання має здійснюватися з урахуванням принципу недопущення стороннього впливу на візнаного, дотримання прав підозрюваних та запобігання помилковій ідентифікації. З метою удосконалення етичних стандартів у діяльності органів досудового розслідування необхідно розробити та імплементувати чіткі рекомендації щодо дотримання принципів професійної етики, що включатимуть заборону використання неналежних методів отримання доказів, запровадження ефективних механізмів контролю за діями слідчих та проведення регулярних тренінгів для підвищення рівня обізнаності правоохоронців із сучасними міжнародними стандартами захисту прав людини. Також доцільно передбачити ефективні механізми відповідальності за порушення етичних норм, зокрема розширення повноважень органів нагляду за діяльністю слідчих та вдосконалення механізмів судового контролю. Запровадження зазначених заходів сприятиме зміцненню правової держави, підвищенню рівня довіри громадян до правоохоронних органів та забезпеченню справедливості у кримінальному судочинстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон. України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Етика прокурора, судді, слідчого : навчальний посібник / Л. М. Гуртієва, О. В. Капліна, А. В. Лапкін та ін. ; тех. ред. Ю. Д. Батан ; Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 284 с.
3. Янковий М. О. Морально-етичні засади тактики слідчих (розшукових) дій в світлі вимог нового КПК України. Юридичний бюлетень. 2016. №2. С. 161-168.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*.-1996.-№30.-ст.141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80>
5. Справа «Балицький проти України» (заява № 12793/03) : Рішення Європ. суду з прав людини від 03.11.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_726#Text (дата звернення: 05.04.2025).
6. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява N 42310/04) : Рішення Європ. суду з прав людини від 21.04.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text (дата звернення: 05.04.2025).
7. Справа «Шабельник проти України (№ 2)» (Заява № 15685/11) : Рішення Європ. суду з прав людини від 01.06.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c48#Text (дата звернення: 05.04.2025).
8. Гуртієва Л.М. Поняття етичних основ діяльності слідчого. Актуальні проблеми політики. 2007. Вип. 32. С. 167–173
9. Денісова Г. В. Етичні норми в діяльності судді, прокурора, слідчого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. №27 (3). С. 96-100.
10. Копетюк М. І. Правові і морально-етичні аспекти діяльності прокурора і слідчого у досудовому кримінальному провадженні. питання реформування правової системи України. 2014. № 1. С. 220–226.
11. Лозовой В.О., Петришин О.В. Професійна етика юриста. Харків : Право, 2004. 176 с.
12. Рекомендація № R(87)15. URL: http://cyberpeace.org.ua/files/rekomendacia_km_radi_evropi_sodo_vikoristanna_personal_nih_danih_sektori_policii.pdf(дата звернення: 05.04.2025).

13. Бабаєва О. В., Верхогляд-Герасименко О. В., Повзик Є. В. Етичні та правові аспекти прийняття слідчим суддею, судом рішення про примусове годування засуджених та осіб, які тримаються під вартою. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 7. С. 1–30. DOI: 10.25313/2520-2308-2022-7-8170

14. Кримінально-виконавчий кодекс України : Кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 19.04.2025).

15. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування реєстрації: 4324 від 05.11.2020.